

Konservativ och radikal kriminalpolitik i Norden*)

Av professor INKERI ANTTILA

När jag använder benämningarna konservativ och radikal, utgår jag inte från den bemärkelse dessa begrepp hade i straffrättsläroböckerna i min ungdom. Då var den gamla „klassiska“ straffrätten konservativ medan t. ex. von Liszts kriminologiskt orienterade skola ansågs vara radikal.

Jag tänker inte heller placera de nordiska länderna i någon ordningsföljd enligt graden av konservatism eller radikalism: må vara att man i Finland ofta anser att den svenska kriminalpolitiken är extremt radikal, medan man i de övriga nordiska länderna närmast uppfattar Finland som representant för de kriminalpolitiskt konservativa länderna. Mönstret är förstås betydligt mera komplicerat än så i verkligheten.

Med motsatsen konservativ-radikal förstår jag i detta sammanhang en meningsskiljaktighet beträffande framförallt den hastighet med vilken institutioner, värderingar, legala system och attityder skall förändras. Alla är ense om att samhället förändras; i princip är man också ense om att kriminalpolitiken skall anpassa sig till förändringarna. Men en del anser att man skall vara försiktig för att inte göra misstag beträffande de kriminalpolitiska medlen och att man skall vara mycket försiktig när det gäller de kriminalpolitiska målsättningarna. En annan grupp vill att kriminalpolitiken snabbt skall anamma den kunskap t. ex. den kriminologiska forskningen kan erbjuda och att man inte skall låta en trög och okunnig opinion bland den stora allmänheten eller hos det gällande systemets statuspersoner fördröja de reformer experterna just nu rekommenderar.

Från den här utgångspunkten vill jag först kort se tillbaka på utvecklingen under de senaste årtiondena och därefter se framat.

Behandlingideologins genombrott

Först en blick tillbaka. Om vi frågar, vilken som har varit den väsentligaste utvecklingslinjen i de senaste årtiondenas, för att inte säga detta århundrades kriminalpolitik, ter det sig rimligt att peka på behandlingsideologins genombrott. Ett genombrott kan man faktiskt tala om — åtminstone om vi tänker på hela fältet av samhällsätgärder mot avvikande beteende. Det är inte så länge sen den brottsliga handlingens art ensam bestämde påföljdens art, oavsett brottslingens individuella egenskaper. I nit-

*) Gästföreläsning i Stockholm och Uppsala i februari 1967.

K. Anttila

tonde århundrades industrialiserade England spärrade man in små barn, som gjort sig skyldiga till snatteri, i årtal i fängelse eller förvisade dem ur landet. Så kom motreaktionen med krav på hänsyn till individens särart: den etiska motiveringen för dessa krav gavs just av behandlingsideologin. Små barn skall uppfostras, inte straffas. Barn, sinnessjuka och psykiskt utvecklingsstörda var de grupper man först strävade att rädda undan lagens straffhot och överlämna åt läkarens eller uppfostrarens vårdande hand. Med stigande kunskapsnivå förvandlas kvalitativa indelningsgrunder till kvantitativa. Snart frågar man sig, om det är meningsfullt att tudela brottslingsgruppen i dem som skall straffas och dem som skall behandlas: är det inte riktigare att för varje enskild förbrytare söka efter någon optimal balans mellan behandling och straff.

Behandling — det var samma sak som medicinsk behandling.¹⁾ Kriminalpsykiatrarna fann det naturligt att klassificera förbrytare på samma sätt de var vana att klassificera sina patienter på sinnessjukhusen. Det var ju ganska naturligt eftersom det var frågan om läkare, som var vana att se framför sig patienter i behov av vård. Klassificeringen bestämde samhällets åtgärder, och behandlingens utformning måste givetvis skötas av en psykiatriskt skolad person. Det är nu psykiatrikerna stiger fram och börjas tävla med juristerna om rollen som samhällets brottslighetsexperter. En av den medicinskt inriktade behandlingsideologins mest extrema uttrycksformer är skapandet av begreppet „den asociala eller antisociala psykopaten“ och de till detta begrepp knutna kraven på inrättandet av specialinrättningar för behandling av psykopater. Den här nya ideologin främjade naturligtvis på flera sätt en förstående inställning till brottslingar, genom att man fick större insikter i, eller i varje fall, större intresse för de kausala mekanismerna i brottslingens själsliv.

Men ökad förståelse behöver inte alltid betyda mera humana åtgärder — ur brottslingens synvinkel. Viljan att tvinga avvikaren att bete sig likformigt, bete sig som andra människor, kan vara lika stark hos kriminalpsykiatern som hos den klassiska skolans straffrättsjurist. Ibland kanske tom, starkare: individen skulle till varje pris, om så behövdes med intensiva elchocker eller lobotomi, förmås att anpassa sig, dvs. bete sig enligt majoritetens normer. Avvikaren skulle behandlas — i princip ända tills han fogat sig, blivit anpassad. Och om det inte visade sig möjligt att anpassa honom, ja, då skulle han behandlas under hela sin livstid.

Vården var av typen tvångmässig vård. Om vistelse på psykopatanstalt inte fick en tjuv att upphöra med att stjäla, då skulle

¹⁾ Se t. ex. *Kinberg, Olof, Varför blir människor brottsliga?* Stockholm 1935.

han enligt den här ideologin hållas kvar på psykopatanstalten år efter år, eller tom. årtionde efter årtionde. Den rent medicinskt orienterade behandlingsideologin har småningom i sig upptagit element av praktiskt socialarbete och psykologi men i grunden är det samma ideologi som ligger bakom psykopatanstalter, ungdomsvårdskolor, arbetsinrättningar för lösdrivare, alkoholistanstalter och interneringsanstalter för återfallsförbrytare.

Också de vanliga fängelserna har blivit behandlingsinriktade: man anställer allt flera psykologer, psykiatriker och socialarbetare. Det här innebär inte någon väsentlig principiell förändring så länge det hela går ut på, att så länge förbrytare sitter i fängelse skall man utnyttja tillfället till att behandla honom. Straffets art och fängelsevistelsens längd bestäms då av samma faktorer som förut, trots att man försöker lindra den negativa effekten av anstaltsvistelsen genom olika typer av behandling.

Ur behandlingsideologins synpunkt är givetvis en sådan snäv inramning av behandlingen otillfredsställande och ideologins företrädare har följdriktigt yrkat på, att behandlingssynpunkter också skulle få avgöra sanktionens art och utformning, inbegripet bl. a. beslutet om vederbörande skall berövas friheten eller inte och hur länge han skall hållas inspärrad. Det säges att det individuella vårdbehovet skall bli det avgörande kriteriet vid beslutande om samhällets åtgärder.²⁾

Kritiken mot behandlingsideologin

Behandlingsideologins företrädare har fått föra en hård kamp för sina åsikter och det har inte saknats kritiker. Allmänpreventionisterna har konsekvent varnat för ideologins upplösande inverkan på respekten för samhället och hotet mot den allmänna laglydigheten. Men behandlingsideologin har också kritiserats från helt andra utgångspunkter. Man har småningom fått upp ögonen för det hot mot rättssäkerheten denna ideologi innebär, i synnerhet om den drivs till sin spets. Insikten om de risker en renodlad behandlingsideologi för med sig med tanke på individens rättsskydd har kommit ganska sent. Varnande röster har hörts tidigare,³⁾ men i de nordiska länderna har kritiken blivit ett centralt tema i den offentliga debatten först under 1960-talet. Att reaktionen från deras sida som velat försvara rättssäkerheten

²⁾ Se t. ex. *Recidivister och abnorma i Torsten Eriksson's Kriminalvård*, Stockholm 1967, s. 317—1326.

³⁾ Se t. ex. de nordiska kriminalföreningarnas diskussioner från och med 1930-talet; *Salmiala, Bruno A.*, *Onko pakkokastratio oikeus- ja kulttuurivaltiossa hyväsyttävä reaktiомуoto rikoksen seurauksena?*, *Defensor Legis* 2—4/1951, s. 130—167 (Hämeenlinna); *Strahl, Ivar*, *Några reflexioner angående rättssäkerheten i den nordiska kriminalrättsskipningen*, *Festskrift tillägnad Halvar Sundberg*, Uppsala 1959, s. 334—368.

varit så långsam, sammanhänger dels med att man saknat objektiva data om behandlingsåtgärdernas effektivitet och dels med att själva terminologin varit vilseledande med sina humant klingande ord vård, behandling, terapi. Dessa begrepp framkallar associationer till den somatiska medicinen, där ingreppen är relativt effektiva, och där i regel ingen intressekonflikt råder mellan patient och läkare. Att man inte alltid observerat intressekonflikten eller velat medge dess existens beror också på att lagens uttolkare och kritiker ofta ensidigt utgått från myndigheternas motivering av behandlingsåtgärderna. Att lagstiftaren i lagens förarbeten eller myndighetsorganet i motiveringen för ett visst beslut har hänvisat till att det är frågan om en förmån, ett slags hjälpåtgärd, har ibland tolkats som ett tillräckligt bevis för att ingen intressekonflikt existerar. Insikten att en meningsfull analys av rättssäkerheten i första hand måste bygga på hur individen upplever myndighetsingripandet och inte på hur myndighetspersonerna gör det, har kommit ganska sent.⁴⁾

Utgångspunkten för 1960-talets rättssäkerhetsdebatt i kriminalpolitiken var kanske närmast *Nils Christies* bok om alkoholistvården i Norge.⁵⁾ Christie påvisade, att man under benämningen alkoholistvård använde sig av frihetsberövanden som närmast påminde om frihetsstraff och var lika ineffektiva när det gällde att bota alkoholism. Alkoholistvårdinternernas rättssäkerhet var dock sämre än fängelsefångarnas just för att man kallade åtgärden vård. I Finland har *Pirkko Sirén* gjort en liknande analys av ungdomsvårdsskolorna — de kallas skolhem i Finland.⁶⁾ Hur litet anstaltens yttre utformning inverkar på straffets effektivitet belyses på ett slående sätt av *Paavo Uusitalos* undersökning av de finländska arbetskolonierna.⁷⁾ På grund av politiska omständigheter upphörde man att använda arbetskolonierna under en kort tidsperiod i slutet av 1940-talet och de fångkategorier som annars hade placerats i en koloni fick avtjäna sitt straff i fängelse. Eftersom arbetskolonin är en helt öppen anstalt, utan murar, stängsel och fängvaktare, där internerna utför normalt arbete till normala arbetsmarknadslöner, trodde man tidigare i Finland att återfallsrisken skulle vara en helt annan än för dem som suttit i fängelse av traditionell typ. På vilket sätt man trodde att återfallsrisken skulle vara olik, det hade man visserligen olika uppfattningar om. Anhängare av avsträckande och stränga straff var övertygade om

⁴⁾ Jfr. *Nelson, Alvar*, Rättssäkerheten och individen, i antologin *Brott och straff*, Stockholm 1966, s. 34—60; *Bruun, Kerttil*, Samhällskontrollörer och frihetsberövanden, i antologin *Varning för vård*, Helsingfors (i tryck).

⁵⁾ *Christie, Nils*, *Tvangsarbeid og alkoholbruk*, Oslo 1960.

⁶⁾ *Sirén, Pirkko*, *Tavoitteet ja todellisuus*, *Sosiologia* 3/1965, s. 101—112 (Helsinki).

⁷⁾ *Uusitalo, Paavo*, *Rangaistus rikollisuuden säätelyssä* (stencil).

att fångar som avtjänat sina straff i arbetskoloni skulle recidivera i större utsträckning än de övriga — straffet hade ju inte inneburit någon läxa för dem när straffverkställigheten i så hög grad påminde om deras civila tillvaro. Anhängare av en modern och på individualpsykologiska principer baserad fångvård var givetvis av motsatt uppfattning: eftersom det sociala trycket är mindre i en helt öppen anstalt blir „prisoniseringen“ — anpassningen till anstaltsmiljön — mindre utpräglad och fångarna mindre benägna att ta intryck av sina medfångar. Bland finländska kriminologer räknade man — i enlighet med den allmänna uppfattningen i nordisk kriminologi vid denna tidpunkt⁸⁾ — allmänt, att undersökningen skulle visa, att öppna anstalter inte blott var billigare och mera trivsamma utan också bäst ägnade att minska risken för återfall. Ur den synpunkten blev resultatet negativt. När man jämförde recidivismen i jämförbara grupper ur koloni- och fängelseklientelet visade det sig att inga väsentliga skillnader förelåg. Kanske detta resultat närmast kan tolkas som en bekräftelse av *Börjesons* iakttagelse i Sverige, att frihetsberövandet som sådant är av avgörande betydelse.⁹⁾ Hur frihetsberövandet sedan utformas är kanske trots allt av mindre betydelse för återfallsrisken än man inom fångvården gärna tror.¹⁰⁾

Kanske jag skall här göra en avstickare från ämnet. De kritiska synpunkter på individualpreventionen i fångvården jag här berört kan te sig nedrivande och överpessimistiska ur fångvårdspersonalens synpunkt. Är då all individuell behandling, grupparbete och annat vi lärt oss, förgäves, har bekymrade personer undrat. Så är det ju inte. För det första gäller vad jag här har sagt genomsnittsbrottslingen: jag vill inte ifrågasätta att det inte skulle finnas betydande grupper i fångvårdsklientelet för vilka gruppterapi och samtalsterapi och hela raden av behandlingsåtgärder kännbart kan påverka återfallsrisken. Att med säkerhet identifiera dessa grupper kan vara svårt. Men den här saken har också andra sidor. Man kan väl anlägga allmänt humana aspekter på människobehandlingen i fängelserna: om det är sant som det säges i tidningsreportagen att tunnlar i Kumla-fängelset skapar ångest och cellskräck har väl detta argument en egen tyngd. Det behöver inte uppstötts med mer eller mindre osäkra spekulationer om att denna ångest och vantrivsel skulle vara någon väsentlig recidivframkallande faktor. Vidare: också om det i huvudsak vore av allmänpreventiva skäl vi skickar förbrytare i fängelse, kan det vara motiverat och rimligt att fängelset förfogar över en

⁸⁾ *Christiansen, Karl O.*, Er vi for humane? Mental Hygien 3—4/1961, s. 103—106 (København).

⁹⁾ *Börjeson, Bengt*, Påföljdernas verkningar, Stockholm 1966.

¹⁰⁾ *Christie, Nils*, Reaksjonenes virkninger, NTfKr 2—3/1961, s. 121—143.

kår av psykiatriker, psykologer och socialarbetare: inte för att bota dessa människor från deras brottsliga anlag utan för att hjälpa dem att utstå den mentalhygieniskt pressande tillvaron i fängelset, lindra deras psykiska och sociala situation. Jag vågar påstå att det kan visa sig farligt för fångvården att försvara behandlingspersonalens existens enbart med att hänvisa till dess förmodade brottsförebyggande effektivitet. Att bygga allt på den motiveringen kan leda till bittra besvikelser när bättre statistiska mätningmetoder och systematiska kontrollerade experiment ger data om hur stor — eller liten — denna brottsförebyggande verkan egentligen är för genomsnittsfångens vidkommande.

De som har börjat tvivla på det berättigade att jämställa förbrytare på anstalt med sjuka personer i behov av behandling har fått stöd av iakttagelser utanför anstalterna. Undersökningarna av den dolda brottsligheten har på flera sätt inneburit en omvälvning inom kriminologin. De undersökningar som har gjorts i de fyra nordiska länderna bland ungdomar har framförallt visat att det är statistiskt normalt att begå brott. Genomsnittsmedborgaren har uppenbarligen gjort sig skyldig till ett antal större eller mindre brott i sin ungdom, kanske också senare. Brotten har i allmänhet varit lindriga, men en ansenlig del av dem har i alla fall varit så grova, att de vid upptäckt skulle ha lett till frihetsstraff (jag tänker här på finländska förhållanden). Men det intressanta är just att så få blivit upptäckta: i den finländska undersökningen hade i de brottsarter som undersöktes 2—5 % av brottslingarna blivit ställda till ansvar av myndigheterna för respektive brott. Dessa resultat gör att hypotesen om den typiska brottslingen som en psykiskt störd person eller sjuk person får sig en stöt. Visserligen har de som begått många brott blivit oftare upptäckta, naturligt nog. Men det är uppenbart att korrelationen mellan brottsintensitet och upptäcktsrisk inte ens är nära ett; det finns mao. många andra faktorer än brottslighetens grovhetsgrad som gör att vissa personer blir registrerade som brottslingar av myndigheterna. Bl. a. ser det ut som om låg social ställning och låg utbildning ökar risken för att myndigheterna skall upptäcka de brott man har begått.¹¹⁾

I ljuset av dessa resultat ter det sig tvivelaktigt att kalla ens den registrerade genomsnittsbrottslingen sjuk — om vi vill hålla fast vid ett meningsfullt sjukdomsbegrepp. Detta gäller alltså den typiska brottslingen, genomsnittsbrottslingen som har gjort sig skyldig till egendomsbrott. Att det bland våldsbrottslingar och persistenta brottslingar finns proportionellt betydligt flera sjuka

¹¹⁾ *Christie, Nils*, A study of self-reported crime. Scandinavian studies in criminology, Vol. I, s. 86—116, Oslo 1965; *Anttila, Inkeri — Jaakkola, Risto*, Unrecorded criminality in Finland, Helsinki 1966.

personer eller personer med psykiska störingar är ju allmänt känt.

Som en sammanfattning av vad jag hittills sagt: behandlingsideologin har slagit igenom i Norden vad beträffar den sociala kontrollen av förbrytare och andra avvikare. Behandlingsideologins jämställande av förbrytare och sjuka var i början, när ideologin ännu var svagare, ofta ägnad att humanisera den egentliga kriminalvården. Ju mera behandlingsideologin har kommit att dominera systemet och ju mera faktisk makt behandlingspersonalen fått, desto mera har ideologins negativa sidor kommit till synes och desto skarpare har kritiken mot behandlingsideologin blivit. Parallellen förbrytare-sjuka synes vara falsk om man ser till behandlingens effektivitet och till frånvaron av intressekonflikt mellan behandlare och den behandlade. Detta har lett till ett akut rättssäkerhetsproblem: den bristande förutsägbarheten, den bristande proportionaliteten mellan brottets grovhet och behandlingens stränghet upplevs som allvarliga problem.

Vem är radikal?

Detta har gjort många reformvänner förvirrade. Man har vant sig vid en kampposition mot allmänpreventionens företrädare: man har vant sig vid att se behandlingen som straffets alternativ, som straffets ersättare i en nära framtid. Kriminalvårdens effektivitetsproblem har setts som en fråga om psykiaterbrist, anstaltsplanering och fångvårdspersonalens skolning. Nu har frontställningen blivit mera komplicerad. En del av dem som hittills kanske upplevt sig själva som radikala i sina krav på en ständigt mera behandlingsorienterad kriminalpolitik, har nu märkt att de i andra radikalers ögon kanske närmast är konservativa, i den mån de försvarar de traditionella teserna om att förbrytare i första hand skall behandlas. I Finland är det bland radikala — bland yngre radikaler — man framkallat tanken, att prostitutionen antingen borde legaliseras eller åter kriminaliseras. Innan prostitutionen avkriminaliserades på 1930-talet dömdes prostituerade till relativt korta frihetsstraff; nu spärras de in för längre tider i arbetsinrättningar enligt bestämmelserna i lösdriivarlagstiftningen. Det — kanske inte så allvarligt — framkastade förslaget om kriminalisering skulle av allt att döma leda till en humanare behandling av prostituerade.

Att frontlinjerna på det här sättet upplösts, att debatten inte mera som förut domineras av de mot varandra ställda kraven på allmänprevention och individualprevention, avskräckande kontra uppfostrande åtgärder, betyder inte att de stränga straffens och den hårda disciplinens förespråkare skulle ha vind i seglen. Snarare tvärtom. Visserligen har man inte lagt fram forskningsresultat som direkt skulle underminera allmänpreventionisternas och

avskräkningsideologernas argumenteringsgrund: själva forskningsproblemet är en gång för alla så oerhört komplicerat. Men ökad kunskap om bestraffningsattitydernas personlighetspsykologiska bakgrund, om brottslingarnas bristande kännedom om de legala normerna samt observationerna rörande de sociala faktorer som i så hög grad förklarar brottslighetens variationer i tid och rum — allt detta har lämnat mindre spelrum åt hypoteserna om att brottslighetsnivån i ett samhälle skulle kunna regleras blott genom att variera straffens stränghet. I enstaka undersökningar har man försökt direkt belysa denna stränghetsvariabels inverkan. Man har bl. a. jämfört geografiska områden inom vilka en viss typ av brott såsom t. ex. rattfylleri i Tyskland i regel bestraffas med villkorlig dom med andra områden där straffet i regel är ovillkorligt.¹²⁾ I ett experiment i Finland minskade man bötfällningsrisken för anhållna fyllerister i tre städer; sedan följde man med fyllerisituationen i dessa städer under några års tid och jämförde med andra städer där bötfällningen skedde som förut, just för att belysa fylleriböternas allmänpreventiva verkan.¹³⁾ Dessa undersökningar har inte gett övertygande resultat i vare sig den ena eller andra riktningen — att man inte kan iaktta något uppenbar, stark allmänpreventiv effekt kan ju förstås tolkas som ett resultat som sådant, om man så vill. De rent spekulativa resonemangen om straffens stränghet som kriminalpolitiskt medel har i varje fall förmodligen blivit mera nyanseerade. I det betänkande som ungdomsbrottslighetskommissionen lämnade till Finlands justitieministerium 1966¹⁴⁾ säges på tal om straffskärpning att detta kriminalpolitiska medel är desto effektivare

a) ju mera ifrågavarande brottstyp kännetecknas av planmässigt vägande av fördelar och risker mot varandra, samt, som en följd av detta, ju högre genomsnittsbrottslingens utbildningsnivå och intellektuella nivå är, samt

b) ju större brottsregisterings sannolikheten är och ju större uppläringsprocenten är, samt

c) ju mindre brottslingens förmåga att påverka registreringens och uppläringsrisken genom sin egen skicklighet är, samt

d) beträffande straffskärpningen: ju mera konkret och begränsad den avsedda gärningstypen är och ju effektivare man

¹²⁾ *Middendorff, Wolf*, Desirable development in the administration of justice, Report for fourth European conference of directors of criminological research institutes, Strasbourg 1966 (stencil).

¹³⁾ *Törnudd, Patrik*, Fylleriböter som kriminalpolitiskt problem, Alkoholpolitik 1/1967, s. 4—12 (Helsingfors).

¹⁴⁾ Nuorisoriikollisuustoimikunnan mietintö, Komiteamietintö 1966: A 2, Helsinki, s. 27.

kan sprida kunskap om skärpningen till de potentiella gärningsmännen, samt

e) till slut, försåvitt dessa betingelser är uppfyllda, ju kraftigare straffskärpningen är.

Ett resonemang av den här typen leder till en differentiering av den kriminalpolitiska debatten, enligt brottsart, enligt brottslingstyp, enligt yttre situation, vilket utan tvivel är förnuftigare än att tala om stränga eller milda straff i största allmänhet.¹⁵⁾

Framtidens kriminalpolitik

Jag återkommer nu till frågan om framtidens kriminalpolitik. Om förnyarna, de radikala kretsarna inte längre kan och inte heller vill uppställa en allt mera renodlad behandlingsideologi och en allt mer utvidgad behandlingsorganisation som yttersta målsättning för reformarbetet, vad finns det då att sätta i stället?

De kriminalpolitiska alternativ som i dagens situation representerar det nya, det radikala, är förmodligen härledda ur en sociologisk samhällssyn på samma sätt som radikalerna tidigare utgick från en psykologisk, eller rent av psykoanalytiskt färgad bild av samhället och brottslingen.

Utmärkande för ett sociologiskt grepp på kriminalpolitiken är att man ser brottsligheten som en konfliktsituation och brotten som de synliga yttringarna av en viss balanssituation mellan olika sociala krafter. Belansideologin innebär att man inte längre ställer sig frågan „hur kan vi eliminera brottsligheten“ därför att det är en meningslös fråga. Varje samhälle har, måste ha brott och brottslingar, vi må sen kalla dessa företeelser med vilket namn som helst. Redan på 1800-talet påpekade *Durkheim* att också ett samhälle av helgon skulle ha sina sociala normer och sina normbrytare. Vi kan alltså inte ens uppställa som principiellt mål att eliminera brottsligheten; däremot kan vi eftersträva en viss typ av balans, försöka påverka brottslighetens struktur, grovhetsgrad. Att brottsligheten upplevs som en konflikt mellan olika krafter som håller varandra i balans har en viktig konsekvens: i varje kriminalpolitiska problemsituation ter det sig lika angeläget att ta ställning till möjligheterna att ändra den sociala kontrollen, dess värderingar, dess organisation innefattande både lagar och kontrollapparat, som att ta ställning till problemet hur brottslingarna skall påverkas.

Det klassiska exemplet på den här företeelsen är ju de experiment med förbudslag som olika länder prövade på före andra världskriget. Man försökte påverka allmänheten med hot om straff och de ertappade brottslingarna med straff. Resultatet av dessa

¹⁵⁾ Om allmänpreventionen se *Andenaes, Johs.*, *Straff og almenprevensjon*, Tidsskrift for Rettsvitenskap 1966, s. 1—47 (Oslo).

åtgärder blev av olika orsaker sämre än vad man hade räknat med. I vissa fall gjorde man nu ytterligare bemödanden, skärpte straffen och skärpte kontrollen; i andra länder gick man den motsatta vägen och avkriminaliserade alkoholbruket.

Det finns många typer av avkriminalisering. Förbudslags-exemplet kan närmast hänföras till typen legalisering: man skapar speciella institutioner och speciella legala normer för det beteende som tidigare definierades som brottsligt.

En annan typ av avkriminalisering finner man inom de sektorer där behandlingsideologin varit speciellt framgångsrik. Jag har redan nämnt behandlingen av prostituerade i Finland som ett exempel. Denna avkriminalisering innebär kort sagt att man ersätter ett slag av formell kontroll med ett annat slag av formell social kontroll. De vore kanske att gå litet för långt att kalla det här förfarandet skenbar avkriminalisering eftersom vårdrättsliga åtgärder enligt vår systematik inte hänförs till kategorin straff. Inte desto mindre finner en sociolog mycket små skillnader mellan dessa vårdrättsliga åtgärder och straff, och utan tvivel upp-lever arbetsinrättningsinternerna åtgärder som ett slags straff. Eftersom denna avkriminalisering innebär att man minskar rättssäkerheten genom att manipulera med benämningarna på åtgärden, är det naturligt att försvarare av legalitetsprincipen och det legala systemets förutsägbarhet inte gillar den sortens förvandlingstrick.

Men det kan hända att den här typen av avkriminalisering inte kommer till sin rätt på det vårdrättsliga området där terminologin är ägnad att förvirra rättssäkerhetsbegreppen och klientelet tillhör ett socialt skikt som inte särskilt effektivt kan bevaka sina rättigheter. Det är möjligt att en övergång till andra system för social kontroll än det straffrättsliga skulle gå lättare inom vissa sektorer av egendomsbrottsligheten. Modellen för en systemförskjutning finns ju redan i trafikförsäkringslagstiftningen. Försäkringen utjämnar, lindrar det lidande brottsoffret åsamkas: samhället kan därför nöja sig med en ekonomisk sanktion i form av höjd försäkringspremie också i de fall att en trafikskada orsakats av i och för sig brottslig vårdslöshet. I den mån skadeståndsindrivningen i det moderna datamaskinstyrda samhället blir allt effektivare, är det inte svårt att föreställa sig att skadestånd, tilläggsavgifter eller andra ekonomiska sanktioner vid flera tillfällen helt eller delvis skulle kunna ersätta straffen.

Att en sådan utveckling kan te sig möjlig beträffande just egendomsbrotten sammanhänder givetvis med samhällets utveckling mot ett välfärdssamhälle med en stor rikedom av varor. Förlusten av ett föremål innebär inte mera samma sak, orsakar inte mera samma lidande som tidigare; kontrasten blir förstås ännu större om vi inför ett försäkringssystem som utjämnar dessa

förluster, närmast i de fall att den skyldiga inte ertappas eller inte är i stånd att omedelbart ersätta skadan. Brottslighetens struktur har förskjutits så att egendomsbrotten har intagit en allt dominerande ställning. Detta innebär, som den finländska sociologen *Allardt* har påpekat, att allmänheten kan förmodas bli mera beredd att ersätta straff med ersättningsarrangemang, i den mån det är frågan om skada som kan ersättas med pengar.¹⁶⁾

Ytterligare en typ av avkriminalisering är den egentliga avkriminaliseringen, då man inte ersätter straffet med några som helst åtgärder från samhällets sida. Den typen av avkriminalisering påträffar man speciellt på moralbrottens område, t. ex. slopandet av homosexualitetens straffbarhet eller straffen för sexuella förbindelser med minderåriga. Narkotikabrotten kan kanske delvis hänföras till denna moralbrotts-kategori. Beträffande problematiken inom det här området är det uppenbart att kriminologisk forskning här på ett avgörande sätt kan påverka avkriminaliseringen utformning. Forskningen kan differentiera handlingsarterna enligt deras konsekvenser: man undersöker t. ex. i vilken mån ett visst sexuellt beteende, alkoholbeteende eller en viss typ av narkotikabruk orsakar andra människor lidande eller risk för lidande och i vilken mån beteendet blott skadar vederbörande själv. Om empiriska undersökningar av den här arten kan möjliggöra avkriminalisering av vissa typer av narkotikabrott vågar jag inte uttala mig om, eftersom det hela beror på vad forskningen ger till resultat. Parallellen med alkohollagstiftningen eller lagstiftningen mot hasardspel antyder i varje fall att den principiella möjligheten till avkriminalisering finns också beträffande vissa typer av narkotikabrott eller beträffande vissa typer av narkotiska ämnen. Ett utmärkt exempel på ett radikalt men välmotiverat förslag till avkriminalisering av den här typen är det danska betänkandet om slopande av straffbestämmelserna för spridande av pornografisk litteratur.¹⁷⁾ Dess enda svaghet var bevarandet av straffhotet för pornografiskt bildmaterial — till en del en eftergift för det slentrianmässiga privilegierandet av „konstnärliga“ alster i pornografidebatten, något som i sin tur kan ses som ett uttryck för en förlegad kulturaristokratisk tradition.¹⁸⁾

¹⁶⁾ *Allardt, Erik*, Samhällsstruktur och sociala spänningar, Helsingfors 1965, s. 228.

¹⁷⁾ Straffelovrådets betänkning om straf for pornografi 1966 (*Hurwitz, Waaben, Andersen, Olafsson*).

¹⁸⁾ Man kan diskutera, huruvida det är frågan om egentlig avkriminalisering, då man av rationaliseringsskäl avstår från att beivra lindriga brott. Enligt uppgift har man i Sverige planerat att uppställa förekomsten av tillräckliga stölskyddsarrangemang som villkor för väckandet av åtal vid varuhussnatterier (*Knut Sveri*, Har politiet brug for kriminologin? foredrag vid Nordiska Samarbetsrådets för kriminologi kontaktseminarium 1967).

Jag har här närmast berört officiell avkriminalisering genom lagändring; det kan vara skäl att understryka att den förskjutning av kontrollens tyngdpunkt som sker genom att lagarna tillämpas på olika sätt i praktiken kan vara mycket mera betydelsefull, t. ex. inom trafikbrottsligheten. Här påminns vi om en mycket viktigt alternativ till de straffrättsliga sanktionerna och den formella kontrollen, nämligen den informella kontrollen som opererar genom omgivningens eller bekantskapskretsens gillande eller ogillande. Det är ju denna typ av social kontroll som kanske mest uppenbart reglerar genomsnittsmedborgarens laglydighet i det dagliga livet; man kan tillgripa något smått av arbetsgivarens tillhörigheter på ett kontor, papper och pennor kanske, men kamratgruppens ogillande sätter en gräns för hur mycket man tar. En viss elasticitet i trafiken tillåts, men genomsnittsbilisten kanske ogärna bryter uppenbart mot de etikettnormer som småningom uppkommit för olika trafiksituationer. Samhället utnyttjar givetvis i mån av möjlighet detta informella kontrollsystem och försöker påverka det genom en sparsam användning av de formella sanktionerna och genom olika former av pedagogisk verksamhet.

På det här sättet fortgår avkriminaliseringen genom processer av olika typ. Men den balanssituation jag tidigare antydde har ju sin egen inre logik som inte tillåter att avkriminaliseringen går för långt, eller att strafflagsparagrafernas, brottens och brottslingarnas antal minskar under en viss toleransgräns. Jäm-sides med avkriminaliseringen tillkommer nya kriminaliseringar: vårt samhälle blir allt mera invecklat, antalet lagar, normer och normkonflikter ökar oavbrutet. Brotten av typen trafikbrott, försnillning och bedrägeri, tjänstebrott och kanske förtal, erbjudande av muta och vilseledande av myndighet och liknande brott kommer att öka. Men förskjutningen i brottslighetens struktur behöver inte innebära någon radikal förskjutning i brottens och brottslingarnas antal. Rättssociologiska studier i olika länder tyder ju på en anmärkningsvärd konstans i brottslingarnas antal om vi ser på långtidsperspektivet bakåt. Jag är själv benägen att tro på en motsvarande konstans om vi ser framåt, må vara att det är vanskeligare att förutspå framtiden nu än någonsin, eftersom den snabbhet med vilken samhället och dess institutioner förändras just nu är unik.

* Avkriminalisering är inte alltid möjligt. Om vi tänker på våldsbrotten t. ex. är det uppenbart att vi har att göra med en utveckling som har gått i motsatt riktning i förhållande till egendomsbrotten. Medan egendomsbrotten har undergått något som vi kunde kalla inflation — skadan, eller åtminstone lidandet, per brottslig handling är väl i dag kännbart mindre än för 100 år sen om vi ser till tjuvnadsbrotten — har den skada och det lidande

våldsbrotten för med sig snarare ökat. I vårt materiellt trygga och från krig och pest skyddade välfärdssamhälle med sin höga livslängd är död eller svår kroppsskada ett värre ont än kanske någonsin tidigare. Här kommer avkriminaliseringen av den typ jag antytt som möjlig för vissa egendomsbrott inte i fråga. Det är också sannolikt att de kritiska synpunkter jag anfört beträffande medicinsk behandlings effektivitet och berättigande inte gäller för de grövsta våldsbrottens del. Mitt resonemang beträffande behandlingssideologins misslyckande gällde ju uttryckligen genomsnittsbrottslingen; denna statistiska fiktion är ju antingen en egendomsbrottsling eller trafikbrottsling, beroende vilken brottsdefinition man utgår ifrån. Den form av förskjutning av kontrollens tyngdpunkt som är tänkbar för våldsbrottens del är förskjutningen mot rent förebyggande åtgärder t. ex. av typen skyddsanordningar mot taxirån.

Den här kategorin av förebyggande åtgärder — man försöker minska den sk. frestelsefrekvensen, man minskar brottstillfällenas antal — är givetvis exempel på ett slag av kriminalpolitisk åtgärd med generell användbarhet. Mitt intryck är också att man i framtiden kommer att mera medvetet än hittills använda detta medel för att förebygga olika typer av brott. Obligatoriska rattlös är vi vana vid; steget förfaller inte långt till bestämmelser om inbrottsskydd för affärslokaler och sommarvillor, bestämmelser om hur mycket pengar privata kassaskåp får innehålla och hur öppet butikerna får lägga fram sina varor på disken. I trafiken gäller det att få fram fakta som underlag för de politiska bedömningar vi gör t. ex. vid vägplanering; vad kostar olika vägplaneringsalternativ i pengar och i mänskoliv. Brotten kanske kommer in som en sekundär fråga i den avvägningen men inte desto mindre måste det vara en sak som intresserar kriminologer och kriminalpolitiker. Jag deltog senaste november i en kriminologisk konferens i Strasbourg om trafikbrottslighet och det gav upphov till en del förargelse när jag sade att kriminologisk forskning med sådana variabler som vägtyp, korsningsarrangemang, belysning etc. kunde kanske i vissa fall vara mera värdefull än de rutinmässiga och konventionella undersökningarna av trafikförbrytarens individuella egenskaper. Någon indignerad deltagare utbrast: detta, att undersöka hur vägförhållanden inverkar på trafikbrotten, det är ju inte kriminologi, det är ju en angelägenhet för ingenjörer. En så snäv och kortsynt syn på problematiken inom kriminologi och kriminalpolitik påträffar man kanske inte nuförtiden i de nordiska länderna, men jag tror inte desto mindre att forskningen fortfarande i alltför hög grad har fixerats vid den sk. orsaksforskningen — just t. ex. när det gäller trafikbrottsligheten. Trots att ingen generell brottslighetsteoria ännu ens finns inom synfältet försöker man räkna upp

„orsakerna“ till t. ex. trafikbrottsligheten eller trafikolyckorna och kanske kommer till sådana säregna slutsatser att 80 % av trafikolyckorna beror på den mänskliga faktorn. Det har påpekats av andra än mig att sådana påståenden är meningslösa fraser, men just den typen av meningslösa resultat får man så länge man enbart söker orsaker i stället för att bygga upp forskningen på en realistisk avvägning mellan teoretisk forskning och forskning rörande kriminalpolitiska alternativ. Det är praktisk-politisk åtgärdsforskning det just nu skulle behövas mera av, frågeställningar av typen: hur mycket skulle en liberalisering av alkoholdistributionen påverka alkoholbrottsligheten, hur mycket skulle en ökning av poliskontrollen påverka trafik- och egendomsbrottsligheten, eller, varför inte, hur mycket skulle en skärpning av straffen för deklarationsbrott öka statens inkomster.

Såsom jag har beskrivit saken, skulle en sociologisk och radikal kriminalpolitisk linje just nu i främsta rummet utgå från en medvetet balansorienterad ideologi och som nya medel använda olika former av avkriminalisering jämte samhällspolitiska åtgärder ägnade att reglera brottstillfällena, frestelsefrekvensen. En tillspetsad formulering: man tror inte, eller tror inte så mycket på den avskräckande kriminalpolitiken, men man tror däremot på allmänpreventionen.

Åtgärder av den här typen är inte något nytt, däremot kan det vara något nytt att man formulerar principiella samhällspolitiska handlingsprogram på denna bas: att avkriminalisering etc. görs till en princip, medan den nu kanske snarare varit en av situationen betingad nödfallsåtgärd att tillgripas in casu när det blivit uppenbart för alla att situationen så kräver. En fördel med att formulera abstrakta principer är att vi kan använda dem vid samhällets långtidsplanering som ju i allmänhet måste utgå från andra värderingar än stundens; långtidsplaneringen måste kunna förtutse reformer som är nödvändiga och möjliga om 10 eller 20 år också om t. ex. allmänhetens attityder just nu inte skulle tillåta en sådan reform.

En radikal kriminalpolitik i den mening jag här använt ordet, skulle då vara politik beredd till en snar realisering av bl. a. de framtidsplaner jag nämnt, också med risken att begå misstag, medan konservativ politik vore att låta förändringstakten vara mera stillsam, hålla fast vid den nuvarande balansen mellan t. ex. behandlingssynpunkter och bestraffningsmotiv tills den ter sig uppenbart oriktig. Valet mellan radikal och konservativ politik här är ju ytterst en fråga om personlighet, om miljö eller rent av om partipolitik.

En grupp har jag nu förfördelat: det är de extrema behandlingssvännerna som vill slopa straff i sin nuvarande form och helt övergå till tvångsmässig behandling av förbrytare. Dem har

jag ingen plats för i mitt schema. De är inte konservativa, för de har ännu inte nått de praktisk-politiska mål de skulle kunna konservera; jag vill inte heller kalla dem radikala därför att deras fasthållande vid den traditionella behandlingsideologin kanske just sammanhänger med konservatism vad attityder beträffar, kanske en oförmåga att acceptera nyare forskningsresultat och justera de egna attityderna i enlighet därmed. Den frivilliga vården är förstås en helt annan sak. Såsom *Nelson* i en nyligen publicerad antologi har understrukt, bör grundprincipen vid socialrättsliga behandlingsarrangemang vara den att man erbjuder avvikaren en möjlighet att få vård¹⁹). Det är individens sak att avgöra om han vill utnyttja möjligheten eller inte.

Med dessa spekulationer vill jag inte för egen del här rekommendera vare sig en radikal eller konservativ kriminalpolitik. Men jag tror att det är värdefullt att försöka kartlägga och diskutera de skönjbara trenderna i den nya kriminalpolitiken, bl. a. för att skapa ett underlag för en medveten planering av den kriminologiska forskningsstrategin.

Inkeri Anttila.

¹⁹) *Nelson, Alvar, Rättssäkerheten och individen, i antologi Brott och straff, s. 34—60, Stockholm 1966.*